

аспектів, зумовлених особистісними рисами обвинувача, зокрема пам'яттю, спроможністю аналізувати, логічно мислити та прогнозувати [1]. Застосування публічним обвинувачем певної методики вивчення матеріалів провадження дасть йому змогу впродовж максимально стислих строків підготуватися до судового процесу.

Підготовка прокурора до підтримання публічного обвинувачення в суді передбачає: аналіз інформації, отриманої під час вивчення кримінального провадження; визначення кола та послідовності питань, які підлягають з'ясуванню під час розгляду в суді; планування судових дій, спрямованих на збирання й перевірку доказів, що підтверджують версію обвинувачення; розроблення тактики підтримання публічного обвинувачення.

Надзвичайно важливим на стадії досудової підготовки є прогнозування можливих ситуацій, які можуть виникнути під час судового розгляду. Це надає прокурору можливість активно впливати на перебіг судового процесу, домагаючись установлення істини.

Завдання публічного обвинувача значно ускладнюються, коли в суді виникають ситуації, вирішення яких залежить від нових, іноді неординарних для прокурора обставин. Такі ситуації можуть бути спричинені: наявністю прогалин досудового слідства, суперечностями доказів, які неможливо усунути; висуненням нової версії подій або суттєвою зміною показань допитуваних осіб; заявою підсудного про застосування недозволених методів слідства, за допомогою яких збирали докази; необхідністю зміни публічного обвинувачення в судовому засіданні або відмовою від публічного обвинувачення; заявленням клопотань особами, які мають право на забезпечення безпеки, про надання їм захисту, зміною заходів безпеки або скасуванням заходів безпеки; заявленням інших клопотань учасниками процесу, що ускладнюють позицію публічного обвинувачення.

Останніми роками поширеними стали обґрунтовані заяви та клопотання сторін захисту, які ґрунтуються на рішеннях Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). І хоча система права в Україні не є прецедентною, однак зазначені рішення ЄСПЛ унаслідок ратифікації міжнародних нормативних актів є джерелами права для нашої держави, а тому обов'язкові для

виконання [2; 3]. Окреслена ситуація є найбільш процесуально незручною та несподіваною для обвинувача, оскільки захист посилається не на гіпотетичні обставини, а на вже наявне рішення суду, яке є обов'язковим для виконання в 47 країнах Європи.

Такі ситуації пов'язані із загрозою постановлення виправдувального вироку або інших не передбачених для прокурора дій суду. Важливо, щоб такі ситуації не були несподіваними. Проаналізувавши клопотання захисту, зміну показань допитаних осіб, поведінку обвинуваченого під час досудового розслідування, публічний обвинувач має завчасно передбачити можливу лінію поведінки учасників процесу, що допоможе йому відпрацювати тактичні прийоми в суді. Навіть зміна захисника в судовому засіданні має стати для обвинувача приводом щодо посилення підготовки, оскільки, найімовірніше, унаслідок зміни захисника буде змінено й лінію захисту.

Отже, стадія судового провадження в першій інстанції розпочинається підготовчим судовим засіданням. Згідно із визначенням, запропонованим ученими-процесуалістами, підготовче провадження – це стадія кримінального провадження, яка полягає в тому, що суд у встановленому законом процесуальному порядку, не вирішуючи наперед питання про винуватість (окрім передбачених КПК України випадків під час здійснення кримінального провадження на підставі угод, звільнення особи від кримінальної відповідальності), обґрунтовує достатність підстав для призначення судового розгляду та підготовки судового засідання [4, с. 518].

Після отримання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру або клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності суд не пізніше ніж протягом п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, на яке викликає учасників судового провадження (ч. 1 ст. 314 КПК України). Воно, безумовно, відбувається за участі прокурора. Власне в підготовчому провадженні вирішують загальні організаційні питання, пов'язані з підготовкою до судового розгляду. Поряд із питаннями, окресленими в п. 3 ст. 314 КПК України, які суд зобов'язаний вирішити, наявна одна теоретична процесуальна можливість дій для суду, яку поки що неможливо здійснити практично.

Ідеться про спрощене провадження щодо кримінальних проступків. Суд за клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором, має право розглянути обвинувальний акт щодо вчинення кримінального проступку без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений, якого представляв захисник, беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини та згоден із тим, що розгляд обвинувального акта відбудеться за його відсутності, а потерпілий не заперечує проти такого розгляду. Суд у п'ятиденний строк з дня отримання обвинувального акта з клопотанням про його розгляд у спрощеному провадженні вивчає його та додані до нього матеріали і за результатами спрощеного провадження ухвалює вирок. Однак реалізувати такий варіант рішення неможливо, оскільки нині не прийнято закон про кримінальні проступки [5]. Нашу думку, прийняття цього законопроекту значно оптимізує процедуру кримінального процесуального судочинства.

Запровадження такого порядку розгляду кримінальних справ є прогресивним зрушенням у розвитку кримінального процесуального законодавства нашої країни. Зазначене цілком відповідає принципу змагальності сторін. Якщо немає спору і сумнівів, то немає сенсу ускладнювати судовий процес громіздкою формальною процедурою.

Для забезпечення високого рівня довіри учасників кримінального провадження до системи кримінального судочинства необхідно максимально ефективно застосовувати передбачені чинним законодавством України інструменти гарантування безпеки осіб, які висловлюють бажання надати важливу доказову інформацію, а також постійно вдосконалювати його за допомогою прийняття нових нормативних актів [6, с. 208]. Згідно з матеріалами опитування прокурорів і слідчих, у 40 % проваджень злочинів проти життя та здоров'я особи мав місце протиправний вплив на свідків. Його чинили у таких формах: насильства – 43 %; погрози розголосу відомостей – 8 %; ухилялися від участі у кримінальному провадженні – майже 30 %.

У цьому контексті доречно проаналізувати питання безпеки осіб, які беруть участь у судовому засіданні. Воно пов'язане з особливостями судового розгляду кримінального провадження

стосовно осіб, яким не було забезпечено захист під час досудового слідства, а необхідність прийняття рішення про захист особи безпосередньо постала в судовому засіданні.

Практика засвідчує, що одним із найефективніших способів незаконної протидії кримінальному провадженню, перешкоджання здійсненню правосуддя є протиправний вплив на учасників кримінального провадження з боку осіб, зацікавлених у результатах розслідування. Це питання загострилося з розвитком організованої злочинності, якій притаманні розвинена ресурсно-матеріальна база, висока організованість та професіоналізм і яка значну частину коштів спрямовує на запобігання викриттю і знешкодженню.

Єдиним систематизованим документом у цій сфері є Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-XII [7], де визначено перелік відповідних осіб і суб'єктів забезпечення безпеки, їх права й обов'язки, заходи забезпечення безпеки, умови та порядок їх застосування і скасування, відповідальність за невиконання обов'язків тощо.

Згідно зі ст. 1 цього Закону, його положення поширюються як на осіб, які беруть участь у судовому розгляді кримінальних проваджень, так і на процес виявлення, попередження, припинення, розкриття або розслідування злочинів.

Аспекти зазначеної проблематики втілено в КПК України. Водночас, попри те, що Кодекс є основним нормативно-правовим актом у системі кримінального процесуального законодавства (ч. 3 ст. 9), спеціальних розділу, глави чи навіть статті із цих питань у ньому немає, а відповідні норми викладено розрізнено та безсистемно.

Загалом про забезпечення безпеки осіб прямо чи опосередковано йдеться у 39-ти статтях КПК України, які можна згрупувати за певними критеріями. Зокрема, передбачено:

1) право підозрюваного, обвинуваченого (п. 12 ч. 3 ст. 42), виправданого, засудженого (ч. 3 ст. 43), захисника (ч. 4 ст. 46), потерпілого (п. 5 ч. 1 ст. 56) та його представника (ч. 4 ст. 58), цивільного позивача (ч. 3 ст. 61), цивільного відповідача (ч. 3 ст. 62) і їх представників (ч. 3 ст. 63), законних представників підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача (ч. 5 ст. 44, ч. 2 ст. 59, ч. 2 ст. 64), представника

юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження (п. 7 ч. 3 ст. 64¹), заявляти клопотання про забезпечення безпеки щодо себе, членів сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо, а свідка (п. 8 ч. 1 ст. 66), перекладача (п. 4 ч. 2 ст. 68), експерта (п. 7 ч. 3 ст. 69), спеціаліста (п. 6 ч. 4 ст. 71), представника персоналу органу пробації (п. 7 ч. 2 ст. 72¹) – про забезпечення безпеки у випадках, визначених законом;

2) обов'язок судді вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи відповідно до законодавства (п. 3 ч. 6 ст. 206);

3) порядок проведення окремих слідчих та процесуальних дій під час застосування заходів безпеки:

– пред'явлення для впізнання (ч. 4, 5 ст. 228, ч. 2 ст. 231, п. 2 ч. 1 ст. 232);

– допиту (п. 9, 10 ч. 2 ст. 65, ч. 8 ст. 224, ч. 1 ст. 225, ч. 8 ст. 336, ч. 3 ст. 351, ч. 9 ст. 352, п. 2 ч. 1 ст. 567);

– застосування запобіжних заходів (п. 3 ч. 1 ст. 177);

– здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні (п. 5 ч. 2, ч. 7 ст. 27);

– здійснення судового провадження в режимі відеоконференції (п. 2 ч. 1 ст. 336);

4) забезпечення конфіденційності інформації про окремих осіб під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 1 ст. 252, ч. 2 ст. 256, ч. 3 ст. 273);

5) порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час застосування заходів безпеки (п. 6 ч. 1 ст. 303);

6) обмеження щодо ознайомлення з матеріалами кримінального провадження про застосування заходів безпеки (ч. 1 ст. 221, ч. 2 ст. 222, ч. 5 ст. 290, ч. 3 ст. 317);

7) порядок відшкодування витрат, пов'язаних із виконанням запиту про міжнародну правову допомогу, на забезпечення безпеки учасників кримінального провадження (п. 3 ч. 5 ст. 572).

З огляду на розрізненість норм у чинному КПК України стосовно застосування заходів безпеки, ми вважаємо, що Кодекс необхідно доповнити окремим параграфом 5¹ «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». У ньому потрібно визначити перелік осіб, що мають відповідне

право, окреслити їхні права, обов'язки і механізм процесуальної, тактичної та організаційної реалізації.

За п. 3 ч. 6 ст. 206 КПК України «Загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини», слід вжити заходів для забезпечення безпеки особи згідно із законодавством. Заходами безпеки, що впливають на судове провадження, за мотивованою постановою (ухвалою) суду можуть бути: закрите судове засідання; здійснення судового провадження в режимі відеоконференції; проведення допиту осіб щодо їх справжніх даних або осіб, які мають відомості про них; проведення впізнання особи поза візуальним та аудіоспостереженням того, кого впізнають, з дотриманням відповідних норм КПК України; обмеження відомостей про особу в протоколах судового засідання тощо.

Процесуальні рішення прокурора щодо заходів безпеки на стадії досудового розслідування в законі чітко визначено, а також напрацьовано державну практику. Менш висвітленою є ситуація застосування заходів безпеки безпосередньо в суді. На нашу думку, якщо в судді виникають підстави до застосування таких заходів, то головна мета публічного обвинувача полягає в тому, щоб клопотати перед суддею, який розглядає справу, про застосування їх до громадянина, що потребує таких заходів.

Завдання публічного обвинувача під час дослідження в суді доказів за такими справами передбачає вияв ініціативи та наполегливості у гарантуванні особам, які потребують і мають право на захист, надійної безпеки та усунення будь-яких порушень закону щодо учасників процесу. Саме в цьому прихована потенційна небезпека судових проваджень з таких справ. Водночас публічний обвинувач повинен стежити, щоб не було порушено права учасників процесу, стосовно яких обрано заходи захисту.

З огляду на особливості тактики допиту в судовому засіданні, прокурор під час його проведення має забезпечити: чіткість і послідовність запитань; доступну форму розмови; неупередженість позиції; терпіння, коректність, офіційність і тактовність; повагу до суду та прав усіх інших учасників процесу; об'єктивну зацікавленість долею допитуваних і схвалення їхньої певної поведінки; запобігання для допитуваних дискомфортної ситуації; повноту та вичерпність з'ясування всіх спірних питань.

Тобто за допомогою власних пошуків істини прокурор має схилити допитуваного до щирих і правдивих показань.

Судовий розгляд є центральною, найвідповідальнішою частиною кримінального судочинства. Однак деякі прокурори не враховують цієї обставини й акцентують в підтриманні публічного обвинувачення на власній промові в судових дебатах. Вони вважають своїм основним завданням виголошення гострої та юридично обґрунтованої промови, нехтуючи тим, що це є лише доповненням судового розгляду, а не навпаки.

Внесення прокурором обґрунтованих, заздалегідь продуманих, аргументованих клопотань і пропозицій щодо порядку проведення судового слідства є надзвичайно важливим у резонансних кримінальних провадженнях, коли потрібно визначити послідовність допитів підсудних, потерпілих або свідків за окремими епізодами злочинної діяльності чи досліджувати докази стосовно підсудних в тій послідовності, що відповідає їхнім ролі та ступеню участі в учинених кримінальних правопорушеннях, а також їхнє ставлення до вчиненого злочину (визнає чи заперечує свою провину).

Публічний обвинувач у суді повинен цілком використати надане йому законом (ст. 351–356 КПК України) право першим після вільної розповіді допитати підсудного, потерпілого, свідка, експерта для одержання необхідної інформації.

Обвинувачу варто пам'ятати, що під час прямого допиту заборонено ставити навідні запитання, тобто такі, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Після прямого допиту протилежній стороні кримінального провадження надають можливість перехресного допиту. Під час цього етапу дозволено ставити навідні запитання. Тактика обвинувача під час допитів, які проводить сторона захисту, полягає в обов'язковому реагуванні на повторність питань за з'ясованими обставинами, їх некоректність, намагання перекрутити надані в суді показання з боку захисту шляхом заявлення клопотань про зняття судом таких питань.

Таким чином, сучасний публічний обвинувач є активною стороною кримінального процесу, яка має правильно, чітко, законно й оперативно реагувати на нестандартні ситуації та гідно вирішувати їх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Басков В. И. Прокурор в суде первой инстанции / В. И. Басков – М. : Юрид. лит., 1968. – 158 с.
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції [Електронний ресурс] : Закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>. – Назва з екрана.
4. Туманянц А. Р. Підготовче провадження / А. Р. Туманянц // Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило]. – Харків : Право, 2013. – С. 518–527.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків [Електронний ресурс] : проект Закону України від 19 трав. 2015 р. № 2897. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214. – Назва з екрана.
6. Підтримання прокурором державного обвинувачення : підручник / [Є. М. Блажівський, М. К. Якимчук, І. М. Козьяков, М. С. Туркот та ін.]. – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. – 512 с.
7. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [Електронний ресурс] : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Baskov, V.I. (1968). *Prokuror v sude pervoi instantsii [The prosecutor in the court of first instance]*. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
2. Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Konventsiiu pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv No. 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii: vid 17 lyp. 1997 r. No. 475/97-VR [Law of Ukraine on ratification of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms of 1950, the First Protocol and Minutes No. 2, 4, 7 and 11 of the Convention from July 17,

1997, No. 475/97-VR]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropejskoho sudu z prav liudyny: vid 23 liut. 2006 r. No. 3477-IV [Law of Ukraine on the implementation of decisions and application of the practice of the European court of human rights from February 23, 2006, No. 3477-IV] (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> [in Ukrainian].

4. Tumaniants, A.R., Hroshevyj, Yu.M., Tatsiia, V.Ya., Hroshevoho, Yu.M., Kaplinoi, O.V., & Shylo, O.H. (2013). *Pidhotovche provadzhennia* [Preparatory production]. *Kryminalnyi protses, Criminal processuchnyk*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

5. Proekt Zakonu Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia kryminalnykh prostupkiv: vid 19 trav. 2015 r. No. 2897 [Draft Law of Ukraine on introducing amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the introduction of criminal offenses from May 19, 2015, No. 2897]. (n.d.). *rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214 [in Ukrainian].

6. Blazhivskiy, Ye.M., Yakymchuk, M.K., Koziakov, I.M., & Turkot, M.S. (et al.). (2014). *Pidtrymannia prokurorom derzhavnoho obvynuvachennia* [The prosecutor's support of public prosecution]. Kyiv: Nats. akad. prokuratury Ukrainy [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy Pro zabezpechennia bezpeky osib, iaki berut uchast u kryminalnomu sudochynstvi: vid 23 hrud. 1993 r. No. 3782-XII [Law of Ukraine on ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings from December 23, 1993, No. 3782-XII]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 17.02.2017
